

Валентина Тихоша
(м. Херсон)

УРБОНІМИ МІСТА ХЕРСОНА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Власні назви займають значне місце у складі лексики будь-якої мови. Їх сукупність являє собою народну творчість, яка складалась століттями. З давніх часів географічні назви, їх походження та історія цікавили людей: з античності до нас дійшли давньогрецькі тексти, які мають вигляд зібрання географічних назв та їх класифікацію, спроби пояснити ті чи інші географічні назви можна зустріти у працях грецьких і римських істориків та географів.

Географічні назви, особливо давні, є історичними пам'ятками, тому що в них відобразилися соціальні відносини попередніх століть, особливості етнографії, побуту, а головне – мова відповідного періоду з усіма його рисами. Як би добре людина не володіла тією чи іншою мовою, її знання завжди будуть неповними і поверхневими, якщо вона не має уявлення про культуру, історію і традиції народу. Ономастична лексика робить можливим поєднання вивчення мови з літературою та історією народу, його культурою.

Світ, у якому ми живемо, можна назвати світом імен і назв. Адже практично кожен реальний об'єкт (часто і вигаданий) має або може мати своє власне найменування. Одні назви настільки давні, що їх сприймають як ті, що виникли самі собою, оскільки невідомий їх автор, а іноді навіть і народ, мові якого це слово належало. Історія таких імен прихована від нас завісою часу. Цим, зокрема, відрізняються назви деяких річок, морів, гір, зірок.

Місто – це сукупність різноманітних явищ суспільного життя. Місто, як багатопланова структура, потребує комплексного вивчення. Мовне дослідження цього об'єкта відстає від суспільствознавства. Наукову проблему вивчення мови міста порушили Д. Бучко, Г. Бучко, В. Лучик, Є. Степанов, С. Мартос, А. Мезенко, Л. Белай, О. Складенко.

Однак ще відчувається гострий брак у лінгвоукраїністиці досліджень мовного побуту, зокрема урбаністичних мовних утворень українських міст, зумовлює актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена також підвищенням в останні роки зацікавленості у вивченні мовних особливостей сучасного міста, виявленні їх специфічних рис. Нагальність зібрати й проаналізувати урбоніми зумовлена тим, що цей клас онімів протягом останнього півстоліття зазнав і далі продовжує зазнавати значних змін. Багато урбонімів безповоротно і назавжди зникає з людської пам'яті, хоча майже кожен тісно пов'язаний з історією місцевої людності, в них відображається побут, вірування, творчість народу, простежуються його торговельні, господарські та культурні зв'язки. Місто прийнято вважати простором, що складається з центру й окраїн, старих і нових районів з

особливою історією, з характерними для них територіальними зв'язками, тобто саме місто має лінгвістичний ландшафт.

Власні назви внутрішньоміських об'єктів входять до складу загальнонаціональної лексики, утворюючи окремий лексичний шар, що підпорядковується законам її розвитку.

Людину здавна цікавили питання походження географічних назв, і в першу чергу своєї місцевості, їх зміст і значення. Не знаючи справжніх причин їх походження, вона пояснювала (і пояснює) ці назви за допомогою випадкової фонетичної подібності, без урахування мовних, географічних чи історичних закономірностей. Тому досить важливе місце в топонімії посідає народна термінологія. Лексика говорів має багато своїх місцевих особливостей. У ряді випадків вони є єдиним джерелом для пояснення окремих, на перший погляд зовсім неясних топонімів. Місцеві географічні терміни здавна брали активну участь в утворенні власних географічних назв – топонімів. Отож знання народної географічної термінології (як української, так й іншомовної), різних діалектів значно полегшує розкриття суті топонімів, їх значення, значною мірою служить для визначення їх змісту.

Топонімія України об'єднує власні назви будь-яких географічних об'єктів, залежно від характеру яких виділяють гідроніми, ороніми, ойконіми, хороніми, дрімоніми та ін. У системі кожного з цих розрядів реалізуються різні принципи й мотиви номінації, між якими існують спільні та відмінні риси. Топоніми становлять одну з найчисельніших груп у складі української мови загалом, що зумовлено розмаїттям і невизначеною кількістю позначуваних ними географічних об'єктів. Початок їх системного лінгвістичного вивчення в Україні припадає на кінець 50-их - 60-і роки ХХ ст. у зв'язку з підготовкою "Гідронімічного атласу України" (керівник К. К. Цілуйко), після того як на IV Міжнародному з'їзді славістів було вирішено створити загальнослов'янський ономастичний атлас (керівник В. Шмілауер) та його частину – загальнослов'янський гідронімічний атлас (керівник П. Зволінський).

Мовознавці Ю. Карпенко, Д. Бучко вважають, що для номінації топонімів має значення мотив номінації [1]. Терміносполучення «мотив номінації» пов'язане з урахуванням конкретної причини та характерної особливості, що стала примітною ознакою в процесі називання географічного об'єкта. Таке розуміння мотиву номінації є традиційним і загальноприйнятим у топоніміці, а всі пов'язані з процесом назвотворення терміни (способи, принципи, або сфера, й мотиви номінації) з урахуванням певних особливостей закріпилися в різних розділах ономастики і в мовознавстві загалом [1, с.75-79].

Місто як об'єкт вивчення цікавить сьогодні представників численних напрямів наукових досліджень. Найбільших успіхів у вивченні феномену міста мають сьогодні географи. У географів склався такий самостійний

дослідницький напрямок з чітко окресленим колом проблем, як геурбаністика. Підґрунтям для спостережень геурбаністів часто виступають надбання економічної науки, соціології, культурології, історії. Останніми десятиліттями багато уваги вивченню міста приділяють екологи, кліматологи, біологи, соціологи. Рідше місто є об'єктом лінгвістичних досліджень. Помітну роль у розробці проблем урбанолінгвістики відіграють праці таких учених, як: Б. Ларін, В. Колесов, В. Єлістратов, Г. Мезенко, Т. Шмельов, Н. Шумаров, Л.Кудрявцев, Б. Вечоркевич, М. Камінська, М. Грухманов, І. Зайферт-Наука, Б. Дунай, В. Патраш, Дж. Дрейк, Л. Педерсон, Р. Макдевід.

Урбанонім – це «вид топоніма; власне найменування будь-якого внутрішнього міського топографічного об'єкта» [5, с.15].

Для того, щоб виокремити ті найменування, які будуть відноситися до урбанонімів, вчені пропонують під останніми розуміти топоніми, що називають об'єкти, для яких характерні наступні ознаки: 1) антропогенність – усі ці об'єкти мають бути створені або оброблені людиною; 2) належність до території або окраїн населеного пункту (єдність локальної топонімної системи забезпечується екстралінгвальною заданістю меж – це територіальна і господарська спільність, яка склалася історично [5, с.48]; 3) позначення певного відрізка території; 4) потреба в мовнознаковій репрезентації при використанні людиною [5, с.49].

Як було сказано, топоніми відображають простір перебування людини. Процеси урбанізації у містах нової та новітньої доби мають значний вплив на топоніміку сучасного міста, бо жива мова, яка природно відповідає духу сьогодення – це мова урбанізму.

Планарні урбаніми іменують назви умовно вичленованих фрагментів міської території, як правило, досить великої: мікрорайонів, селищ, містечок.

Лінійні урбаніми називають об'єкти, які мають лінійну протяжність : вулиці, провулки, проспекти, бульвари, спуски, набережні.

Локальними урбанімами вважаються назви об'єктів культурно-побутового та екстер'єрного призначення : магазини, кафе, кінотеатри, стадіони, фонтани, мости, тощо[5].

До лінійних назв міста Херсона відносяться годоніми та агороніми.

Годоніми (з грец. «шлях, дорога, вулиця, русло» + онім) – назви лінійних об'єктів у місті, в тому числі проспектів, вулиць, провулків, проїздів, бульварів, набережних, тощо [5].

Агороніми (з грец. «площа») – назви площ, майданів міста.

Система годонімів та агоронімів сучасного міста охоплює великий шар лексики. Аналіз зібраного матеріалу дозволяє виділити такі лексичні групи :

1) Лексеми, які мають просторову семантику. Вулиці називаються за сторонами світу: (вул.Західна) .

2) Назви, які позначають загальну характеристику самої вулиці: вул.Робітничка.

3) Назви, які називають міські об'єкти. Ці назви використовуються у формі прикметників: (вул.Стадіонна).

4) Лексеми, пов'язані зі специфікою професій мешканців, з предметами та реаліями праці : вул.Нафтовиків, вул. Гончарна.

5) Лексеми, що характеризують мешканців за родом їх занять: проспект Будівельників, проспект Текстильників.

6) Найбільшу групу лексики складають антропоніми – власні імена людей: вулиці Іллі Кулика, Янки Купали, Пилипа Орлика.

Таким чином, годонімія та агоронімія сучасного міста Херсона охоплює достатньо широке коло лексики, що складається із загальноживаних та професійних назв. Найповніше в назвах вулиць та площ Херсона представлені антропоніми, що дає можливість увічнити в пам'яті мешканців імена тих людей, діяльність яких пов'язана з містом.

За морфолого-словотвірним критерієм топоніми поділили на прості (провулок Новий, Глухий, вулиця Заводська, Газова) і складені (вулиця Пилипа Орлика, Янки Купали). За цим критерієм урбоніми ми поділили на такі групи:

а) іменник+іменник (вул. Героїв Крут);

б) прикметник+іменник (вул. Молочна балка);

в) числівник +прикметник (вул. 1-а Олешківська, провулок 3-й Селянський);

г) ідіоматичні словосполучення (Карантинний острів);

д) назви-скорочення (аббревіатури) (БКТ) .

Українські годоніми часто будуються за моделлю корінь+суфікс або корінь+корінь і можуть мати ряд варіантів, залежно від використаного суфікса: провулок Селянський, вулиця Теплоенергетиків.

За лексико-семантичним критерієм визначили дев'ять лексико-тематичних груп .

Найбільшу групу складають антропонімні назви (за власними іменами людей) . Частина з них відтворюють лише імена, деякі лише імена і прізвища і незначна частина-імена і титули : вулиця Айвазовського, Баженова, Миколи Куліша, Лавреньова, Андрія Грабенка, В'ячеслава Чорновола, Ісака Гуревича, Ушакова, Іллі Кулика, Янки Купали, Полковника Кедровського, Володимира Великого, Василя Стуса, Інженера Корсакова, Капітана Ванденка.

Відразу зазначимо, що топонімічні назви – категорія історична, вони не залишаються незмінними, в них відображаються зміни в суспільному житті, в поглядах, ідеології громадян.

Набуття Україною незалежності стало причиною зміни назв таких вулиць як Карла Маркса на Потомкінську, Баумана – на Ісаака Гуревича,

Леніна – на Грецьку (повернено давню назву), Рози Люксембург – на вул.Стрітенську, вул. Будьонного – на вул. Полковника Кедровського, вул.Декабристів – на вул. Преображенську, вул. 9 Січня – на вул. Пилипа Орлика. Усього переіменовано в м. Херсоні 80 вулиць, 2 площі, 14 провулків, 1 проспект та 1 шосе.

Назви вулиць, пов'язані з видатними особами, які зробили певний внесок у розвиток міста залишені без змін. Це насамперед вулиці : Потьомкінська (генерал фельдмаршал Потьомкін, Г.О. був засновником порту і власне особисто багато зробив для розбудови міста), вул. Ушакова (адмірал Ушаков Ф.Ф. брав участь у побудові флоту в м. Херсоні), вул. Суворова – одна з найдавніших назв (1855), названа на честь полководця, який укріплював бастіони Херсона, перед початком російсько-турецької війни (1787 р.)

Другу групу годонімів складають назви у формі прикметників, що вказують на місце знаходження їх : вул. Стадіонна, Загородня, Привокзальна, провулок Прибережний.

Значна група назв вулиць, утворених на позначення речовин, матеріалів, предметів, пов'язаних з виробничим життям міста : вулиці Залізнична, Гончарна, Заводська, Газова, Сахарна, Кузнецька, Торгова, Робітнична, провулки Текстильний, Бавовняний, Винний, Батарейний.

Низка годонімів утворені прикметниками, які характеризують вулиці і провулки за кольорами, довжиною, характером використаного при будівництві матеріалу : провулок Короткий, Червоний, Мідний, Кам'яний, Насипний, Новий,Проточний, Глухий, Сквозний.

Незначна частина годонімів названа за сторонами світу: вул. Східна, вул. Західна, провулок Південний, Північний.

Окрему групу годонімів складають назви за професіями та родами занять мешканців міста: вулиця Нафтовиків, Матроська, вул. Теплоенергетиків, провулок Авіа моторний, пров. Флотський, Кошовий.

У Херсоні є також назви вулиць, що пов'язані з топонімією світу та міст України: вул. Баку, Дніпропетровська, Донецька, Кримська, провулок Житомирський, Уманський, Черкаський. Місто Херсон – член Міжнародної Асамблеї столиць та великих міст – побратимів, з якими склалися міцні економічні та культурні зв'язки. Це вулиці: Тираспільська (на честь м.Тирасполя в республіці Молдова), Шуменська (на честь м. Шумена в Болгарії), вул. Фрітауна (на честь столиці Сьєрра-Леоне – засновника портових міст в Атлантичному океані), вул. Залагерсег (на честь м.Залаегерсег в Угорщині).

На території м. Херсона багато символічних знаків залишила Друга світова війна. У 1941 році 19 серпня о 21:00 Херсон був повністю окупований фашистами. На честь визволителів (13.03.1944) у місті названо вулиці: 295 стрілецької дивізії, вулиця Шенгеля (брав участь у форсуванні Дніпра і

визволенні м. Херсона, – командир батальйону 1038-го стрілецького полку, вулиця 28-ї армії (визволяла Херсон), вул. Покришева (командир 159-го винищувального полку, генерал-майор авіації, уродженець Голої Пристані), вул. Гірського (командир Херсонського партизанського загону), вул. Іллі Кулика (керівник молодіжної підпільної організації «Патріот Вітчизни»), вул. Комкова (керівник підпільної групи «Центр» у Херсоні 1941-1943 рр.), вул.49-ї Гвардійської Херсонської дивізії (брала участь у визволенні Херсонщини від окупантів), вул. Суботи (сержант 1042 стрілецького полку, який загинув, визволяючи Херсон).

Серед годонімів є й такі, що походять від назв рельєфу місцевості: вул. Лісна, Озерна, Паркова, Польова, Садова, провулок Садовий, Степовий, Приозерний, Річний, Береговий).

Невелика кількість проспектів у м. Херсоні. Їх назви пов'язані з професіями (проспект Будівельників, проспекти Текстильників) та відомими особами (проспект Ушакова, Димитрова, нині переіменовані на проспекти Шуменський).

Отже, у м. Херсоні знаходимо розмаїття урбанонімів, серед яких чільне місце посідають різноманітні за лексико-семантичним значенням годоніми, які занурюють будь-кого з відвідувачів міста у багатий на минуле й сучасне міський простір.

Література

1. Бучко Д. Бучко Г. Урбаноніми як маркер взаємодії народу і влади в Україні (радянський і пострадянський періоди). Київ: Пульсари, 2002. С. 75-79.
2. Лучик В.В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення. *Магістеріум*. Київ, 2011. С. 49-53.
3. Мартос С. Сленгові назви міських об'єктів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2010. Випуск 12. С. 150–154.
4. Матеріали XXIV Міжнародного конгресу з ономастики. URL.: www.gencat.cat/Uengua/BTPL/ICOS
5. Мезенко А.М. Урбанонимия Белоруссии. Минск, 1991. 256 с.
6. Негер О. До питання про термінологічно-поняттєвий апарат урбанонімики. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 1987. Випуск 27. 486 с.
7. Склярєнко О.М. Про топонімізацію апелативів місцевих географічних термінів (на матеріалі болгарської мови). *Записки з ономастики*. Київ, 1999. №3. С. 63–68.
8. Українська мова: Енциклопедія / 3-є вид. зі змінами і доповненнями. Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2007. 856 с.